09 2000

Predrasuda u kulturi

Nebojša Jovanović

Kadgod sam bila pozvana predavati na zapadnom univerzitetu, od mene se oèekivalo da govorim o zbivanjima u Istoènoj Evropi. Èak je i moj najteoretskiji rad postavljao pitanja poput 'Kakav je poloµaj µena u Istoènoj Evropi?' U ovakvom stavu intelektualaca na Zapadu na djelu je posebna vrst predrasude. Primjerice, feministice sa Zapada mogu raspravljati o apstraktnim stvarima poput 'µene u filmu noire-u', 'koncepta falusa u feministièkoj teoriji', itd; no, dolazite li iz Istoène Evrope, morate govoriti o situaciji u kojoj se µena nalazi u vlastitoj zemlji zbog tamošnjih 'uµasa'.[1]

Ne doèekuje li Zapad sa istom predrasudom, koju je Renata Salecl opisala na primjeru istoènoevropskih intelektualaca, i ostale došljake sa evropskog Istoka? Primjerice, umjetnike? Veæ neko vrijeme na zapadnoj umjetnièkoj sceni svjedoèimo trendu koji moµemo opisati kao svojevrsnu opsjednutost leševima: znatan broj umjetnika u svome radu koristi (ili referira na) leševe (ljudske, µivotinjske; ekskrete, iznutrice, dijelove tijela), tako da èak moµemo govoriti o stanovitom kadaveriènom spektaklu. No, dok se radove umjetnika za Zapada poput Damiena Hirsta ili Mone Hatoum tumaèi najrazlièitijim kljuèevima, dotle se od umjetnika iz Istoène Evrope, na drugoj strani, oèekuje da leš kao umjetnièki objekt uvijek postave u postsocijalistièki kontekst: ratni, totalitarni, i sl.

Kako ukloniti ovu predrasudu? I, prije svega, šta bi uopæe bila njezina funkcija? Recentni fenomeni u sferama politike i ekonomije na relaciji Zapad-Istok nude moguæi odgovor. Pribliµimo mu se kroz paradigmatièni sluèaj tranzitološkog diskursa, što ga Zapad opetovano nameæe kao okvir koji bi imao dati uvid u evropski Istok nakon pada socijalizma.[2]

[ta je tranzitologija? Zanemarimo na trenutak precizno semantièko znaèenje ovog termina i poènimo sa anegdotom koja tranzitologiju osvjetljava na naèin koji bi psihoanaliza našla za znakovito simptomatièan. Svoj susret sa terminom 'tranzitologija' Monroe Price jednom je opisao na sljedeæi naèin: "Neki mi je apsolvent rekao da radi na odjelu za tranzitologiju na Srednjoevropskom univerzitetu, i pomislio sam da su u pitanju tramvaji, (...) masovni transport ili nešto slièno."[3]

Na stanovit naèin Price ima pravo: tranzicija i jest koncept masovnog transporta ("ili neèeg sliènog") iz komunistièkog autoritarizma u liberalnu demokraciju. Otud tranzitologija u samoj svojoj srèiki isključuèuje svaku interpretaciju kroz standardne koncepte kretnje koje nam daje lakanovska teorija. Na jednoj strani, referirajuæi na lakanovski koncept nagona, ne moµemo reæi da je tranzicija proces koji nema svoj cilj (finalno postignuæe, konaèno odredište), nego tek svrhu (sam proces). Upravo suprotno: tranzicija uvijek pretpostavlja postizanje konaènog cilja, njezin je ultimativni ishod strogo definiran. Na drugoj strani, tranziciju ne moµemo predstaviti niti kao akt u lakanovskom smislu: kao transgresiju u kojoj subjekt prolazi radikalnu, nepredvidivu promjenu. Opet posve suprotno: subjekt mora postiæi svoj cilj kroz aktivnu, racionalnu intervenciju prije no prolaskom kroz privremenu anihilaciju (simbolièko samoubojstvo). Ovdje je konaèni cilj, naravno, demokracija i problem sa tranzitologijom leµi

upravo u doksi Zapada o demokraciji kao jedinom rješenju za postkomunistièke probleme.

Naravno, sve vrijeme moramo imati na umu èinjenicu da Zapad (baš kao i Istok) ne postoji. Bosanci su, primjerice, otkrili ovu èinjenicu uvidjevši da Zapad ('meðunarodna zajednica') nije u stanju zaustaviti rat u Bosni jer se raznorodne interese razlièitih zapadnih politièkih faktora naprosto nije moglo objediniti u konzistentnu politiku spram BiH. Za još jedan primjer kako razlièite zapadne strategije izlaze na kraj sa postkomunistièkim fenomenima, opet se moµemo pozvati na Pricea. Ovaj put, na njegovu opasku o primjeni amerièkog, britanskog i njemaèkog modela regulacije medija u Istoènoj Evropi, posebno u sluèajevima transformacije mastodontskih drµavnih televizija (Ostankino, Maðarska televizija...):

Prema ovim modelima i prerasudama, u britanskom bi se modelu one (drµavne televizije) iz drµavnih institucija prometnule u spremišta svojevrsnog kulturnog identiteta, no neovisno o drµavi i sa stanovitim samosvojnim karakterom i kulturom (...). U amerièkom bi modelu one praktièki nestale. Iz ameriène perspektive ljudi ne mogu shvatiti kakve su to institucije, one ne nalikuju nièemu poznatom i niko ne vjeruje da bi trebale imati supstancijalnu buduænost, osim kao privatizirane institucije, treba ih se privatizirati kao i svaku drugu veliku drµavnu industriju (...). Njemaèki model dopušta postojanje ovih institucija, s tim da se mnogo više paµnje poklanja razradi procesa upravljanja, itd.[4]

Ovdje nam u ameriènom, britanskom i njemaènom modelu nije prepoznati puke scenarije transformacije drµavnih televizija. Usredotoèimo se prvo na oèiglednu fascinaciju zapadnih agenata ovim institucijama. Funkcionirajuæi kao uèinkoviti instrumenti ultimativne moæi u Istoènoj Evropi (Drµava, Partija), ove su

orijaške televizije u konaènici pokazale kako se na javnost mo**µ**e utjecati u najveæoj mjeri, kako je se mo**µ**e oblikovati ideologijom. Na Zapadu ovo izaziva stanovitu uznemirujuæu fascinaciju: ako javnost mo**µ**e biti uplivisana prevaziðenim, birokratiziranim, dr**µ**avno kontroliranim medijima na apsolutistièki, orvelovski naèin, ne mo**µ**e li se isto desiti i u njihovim društvima, prenapuèenim daleko sofisticiranijim medijima? Sjetimo se kako su francuski mislioci u 17. i 18. stoljeæu bili na slièan naèin fascinirani Orijentom, projicirajæi u fantazmatski okvir orijentalnog despotizma neuspjehe i prakse svojih vlastitih iskustava sa vlašæu.[5] Slièno, baveæi se baukom komunistièkih, dr**µ**avnih televizija zapadni se medijski eksperti zapravo bave nalièjem vlastitih medijskih sistema. Otud amerièki, britanski i njemaèki model nisu puka rješenja za regulaciju medija u postsocijalistièkoj Evropi. Oni prvenstveno funkcioniraju kao fantazme koje imaju za cilj ubijediti Zapadnjake da ih se ne mo**µ**e bezostatno manipulirati posredstvom medija (u amerièkom modelu, mediji vas ne mogu izmanipulirati jer iza njih ne stoji nikakav ultimativni autoritet koji bi to htio; prema britanskom modelu, vrhovni autoritet postoji ali nema namjeru kontrolirati vas, itd.). Otud se istoènoevropske dr**µ**avne televizijske kuæe moraju transformirati ne zbog sebe samih, niti zbog istoènoevropske javnosti, nego zbog potvrde fantazmatskog okvira kojim Zapad pacificira utjecaj vlastitih medija.

Isto vrijedi i za tranzitologiju. Standardna primjedba na raèun tranzitologije mogla bi se formulirati na sljedeæi naèin: nije li tranzitologija, poput orijentalizma ili bilo koje predrasude o simbolièkoj premoæi Zapada, ništa do okvir koji ma za cilj uspostaviti distancu spram Drugog, distancu koju se nikada ne mo**µ**e prijeæi? Drugi (ne-Zapad) bi tako otpoèeo beznadno kretanje kojim bi imao dosegnuti Zapad, no savršeni sklad između njih nikad ne bi bio postignut - neka æe asimptotska distanca uvijek

preostati. No, radikalnije bi tumaèenje trebalo istaæi da je ova distanca spram Istoka bitna jedino ukoliko prikriva raspukline, zapreke i nesuglasja što odlikuju sam Zapad, dakle Zapad ne kao koherentan i antagonizama lišen sistem, nego kao sistem heterogen i nekonzistentan. Upravo sa ovog razloga fantazmatski okvir tranzitologije - µelja Zapada da se dopadne Istoku, da ga Istok µeli - postoji kako bi oèuvao fantazmu koju Zapad ima o sebi, odnosno da pomogne Zapadu saèuvati iluziju kako postoji èvrsto tle na koje æe Istok stati nakon burne postkomunistièke 'tram-zicije'.[6]

Teško da ovo moµemo nazvati optimistiènom lekcijom: primijenimo li je u domeni kulturne politike, stvari neæe biti manje nevesele nego u polju politike ili ekonomije. Ovdje se pozivam na raspad SFRJ. U ovome su procesu antagonizmi unutar domene kulture bili zloupotrebljeni od strane rastuæih nacionalistièkih reµima, postajuæi tako kljuènijim za postjugoslavenski konflikt nego, recimo, ekonomska ili politièka pitanja.[7] Imajuæi na umu ovu vrst primata kulture nad ekonomijom i politikom, moµemo ustvrditi kako je obrnuta matrica u ekspanziji na evropski Istok (bezuvjetni prioritet politike i ekonomije nad kulturom) iznimno oteµavajuæa okolnost.

Upravo u ovoj taèki - prioritet politike i ekonomije nad kulturom - na scenu stupa ideologija/propaganda. Oprimjerimo ovo posebnim mitom koji je danas u Bosni na djelu kako u demagoškim govorima mjesnih politièara, tako i u po-svaku-cijenu-optimistiènim agrumentima predstavnika meðunarodne zajednice. Nedobrovoljno okupljeni u zaèudan savez, oni ne prestaju ubjeðivati Bosance da 'sve što trebamo je trµište'. Njihove bi se poruke moglo opisati kao svojevrsnu parafrazu de Sada: dragi Bosanci, još samo jedan napor ukoliko µelite postati 'kapitalistima'. Biti kapitalist ovdje ne znaèi jednostavno biti pripadnik gornje klase u kapitalistièkom društvu, nego znaèi µivjeti u društvu bez rata. Naime, prema ovom mitu,

uspostavljanje protoka roba i kapitala uništit ce stare nacionalistièke mitove mrµnje. ®ivot u medu-i-Milki æe tako donijeti konaèno spasenje, oslobaðajuæi nas µelje za ratovanjem i ubijanjem svojih susjeda. Naµalost, erupcije nacionalizma (kako na Istoku, tako i na zapadu) veæ su potvrdile da kapital sam po sebi nuµno ne pacificira nacionalizam, odnosno, kapitalizam i nacionalistièke strategije su sve samo ne meðusobno iskljuèive. Primjerice, Bosna je veæ dio kapitalistièkog trµišta, no zahvaljujuæi financijskom i ekonomskom kriminalu poniklom na ledini nacionalistièke politike.

Svako buduæe kreiranje ne samo politièkih i ekonomskih, nego i smjernica u kulturi mora krenuti od odbacivanja dihotomije kapitalizam (demokracija) kontra nacionalizma. No, u ovome se trenutku doima nemoguæe oèekivati da æe Zapad promijeniti svoju strategiju (u domenama politike, ekonomije i kulture), odreæi se svoje dokse, ili - kazano psihoanalitièkim rjeènikom - fantazme koju gaji o sebi. Svaka strategija širenja na evropski Istok utemeljena na simbolièkoj premoæi Zapada neizbjeµno je osuðena ponoviti udes zapadnjaèkih politièkih i ekonomskih strategija.

Za sugeriranje alternativnih oblika ovih strategija, ponovo æu referirati na Lacana, taènije, na promjenu u njegovim teorijama o kraju terapije: od subjektivizacije do subjektivne destitucije. Subjektivizacija pretpostavlja da subjekt na koncu analize preuzme svoju konstitutivnu krivicu, internalizirajuæi svoju sluèajnu sudbinu. Na drugoj strani, subjektivna destitucija je proces u kojem subjekt odbacuje svoju potrebu za internalizacijom/simbolizacijom, interpretacijom, potragom za 'dubljim, istinitim znaèenjem' svoje sudbine: on/a mora uvidjeti da su traumatska iskustva, koja su oblikovala njegov/njezin µivot, sluèajnosti lišene svakog 'dubljeg znaèenja'.

Destituciju moµemo prikazati na sljedeæem µivopisnom primjeru: u Foucaultovom klatnu Umberto Eco nam nudi zamišljeni razgovor između Shakespearea i njegovog izdavaèa. U ovom razgovoru izdavaè nakon prvog èitanja jedne drame otpoèinje sa opaskama glede fabule i stila: umjesto u nekakav francuski zamak, dramu je bolje smjestiti u Dansku ("U nordijsko, protestantsko ozraèje, u sjen Kierkegaarda..."), u zamak Elsinor; dalje on predlaµe da se oèev duh pojavi u prvom èinu umjesto u posljednjem, motivirajuæi tako kraljeviæevo ponašanje i uspostavljajuæi konflikt sa majkom; konaèno, izdavaè predlaµe zamjenu govora "Djelati ili ne djelati? Problem to je moj.", pitanjem biti ili ne biti. U svjetlu ovog razgovora svi detalji drame poznati kao njezini esencijalni elementi, postaju ishodom izdavaèeve èisto kontingentne aktivnosti: ono što nam se doima kao fatum drame (napisana je upravo da bi opisala udes danskog kraljeviæa kojeg progoni oèev duh; govor "Biti ili ne biti? - pitanje je sad", sama je srèika drame, itd.) promeæe se u ishod serije kontingentnih, nekoherentnih operacija.[8]

Zato mi dosputite da zatvorim ovaj tekst jednim skromnim prijedlogom, sugerirajuæi slièan destitucijski put i za kulturni segment strategije širenja na evropski Istok: pretpostavka na kojoj ova strategija mora poèivati mora biti pretpostavka o èistoj kontingenciji i nekoherentnosti bilo kojeg zapadnjaèkog recepta za kulturu na evropskom Istoku. Predrasuda spram 'Istoka' moµe se ukloniti jedino suspenzijom pretpostavke o simbolièkoj nadmoæi zapadnog/evropskog kulturnog koncepta nad istoènim, odnosno potpunim prihvatanjem èinjenice da èak i glavne crte zapadne/ evropske kulture moµda nisu do sluèajan niz opaski kakvog 'anonimnog izdavaèa'. Ova se gesta moµe izvesti jedino kao dio opseµnijeg projekta razgradnje zapadnjaèke dokse, uključujuæi njene glavne pretpostavke o liberalnoj demokraciji i kapitalizmu.

[1] Renata Salecl, The Spoils of Freedom: Psychoanalysis and Feminism after the Fall of Socialism (London, New York: Routledge 1994), str. 2-3.

[2] Za elaboriran prikaz koncepta tranzitologije, vidi: Dejan Joviæ, "Problems of Anticipatory Transition Theory: from 'transition from...' to 'transition to...', rad predstavljen na radionici The Concept of Transition, Zagreb, 22-23. april 2000.

[3] Monroe Price, citiran prema transkriptu 'Democratic Politics and Policy Workshop' (Cardozo School of Law, 5. decembar 1995), http://www.newschool.edu/centers/ecep/price.htm

[4] Price, ibid.

[5] Ovu tezu dugujem Mladen Dolaru. Vidjeti njegov tekst "The Subject Supposed to Enjoy", predgovor za: Alain Grosrichard, The Sultan's Court (London, New York: Verso 1998).

[6] Ovdje moµemo primijeniti èuvenu ®iµekovu definiciju odnosa između fantazme i ideologije: tranzitologija nije do instrument kojim doxa Zapada uzima u obzir svoj vlastiti neuspjeh, namirujuæi ga nekom pozitivnom egzistencijom. Upravo s ovog razloga tranzitologiji se treba pristupiti iznova, ovaj put ne sa namjerom otkrivanja i analiziranja Istoène Evrope, nego zarad redefinicije same doxe Zapada.

[7] Aktualan primjer ovog moµemo naæi u èinjenici da mnogo Srba danas optuµuje Miloševiæa, ali ne i koncepte srpstva ili Velike Srbije. Ovi su koncepti postojali i prije Miloševiæa te su ga, nakon što ih je pragmatièno iskoristio za opravdanje niza ratova za

teritorij, i nadµivjeli: za potvrdu ovog dovoljno je èuti Miloševiæeve protukandidate na predstojeæim izborima u SRJ.

[8] Ovaj primjer dolazi od ®iµeka, makar ga je koristio u svrhu elaboracije razlike izmeðu identiteta i koncepcije identiteta kao stanovite 'transgresije'. Vidi: Slavoj ®iµek, For they know not what they do: Enjoyment as a Political Factor (London, New York: Verso 1991).